

معرفی کتاب:

روابط ایران و روسیه

فاطمه عطری^۱

"روابط ایران و روسیه" از معدود منابع موجود در حوزه مطالعاتی روابط بین‌الملل در کشور است که بطور جداگانه به بررسی روابط ایران و روسیه و جنبه‌های گوناگون آن می‌پردازد. این کتاب که شامل مجموعه‌ای از مقالات پژوهشی اساتید و صاحب نظران این عرصه است، روابط ایران و روسیه را از جنبه‌های تاریخی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... بررسی می‌کند. کتاب روابط ایران و روسیه به کوشش دکتر مهدی سنایی و دکتر جهانگیر کرمی توسط موسسه فرهنگی - مطالعاتی روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز؛ ایراس، منتشر شده است.

چنانچه در پیشگفتار این کتاب آمده است، روابط مردمان ایران و روس در اشکال مختلف سابقه‌ای هزار ساله دارد، ولی روابط رسمی دولتی آنها به دوره صفویه در ایران باز می‌گردد. از آن زمان تاکنون روابط دو کشور تحت تاثیر حکومت تزارها و جنگ‌های دو کشور در قرن نوزدهم میلادی، انقلاب اکتبر و شکل‌گیری اتحاد شوروی، انقلاب اسلامی ایران و سرانجام فروپاشی شوروی، تغییرات بسیاری را تجربه کرده است. دوره جدید

۱. دانش آموخته ی رشته مطالعات منطقه ای از دانشگاه تهران

روابط دو کشور که حدود دو دهه قدمت دارد، خود سطوح مختلفی داشته است. بررسی تحولات یاد شده بویژه در دو دهه اخیر، هدف گردآوری و ارائه این مجموعه بوده است. نخستین مقاله این کتاب «روابط ایران و روسیه: مشکلات و دورنمای پیش رو»، توسط دکتر مهدی سنایی، عضو هیات علمی دانشگاه تهران و مدیر گروه مطالعات روسیه دانشگاه تهران نوشته شده است. در این مقاله بعد از بررسی چارچوب و اهمیت همکاری‌های دو کشور، که با شکل‌گیری واقع‌گرایی در سیاست خارجی ایران و نیز پایان دوره غرب‌گرایی در سیاست خارجی روسیه وارد مرحله جدیدی شد، همکاری‌های دو کشور در برطرف کردن مناقشات منطقه‌ای، مقابله با تروریسم و مقابله با سایر عوامل تهدید کننده امنیت منطقه از جمله عوامل نزدیکی مسکو و تهران برشمرده شده است. همچنین همکاری‌های اقتصادی در عرصه‌های حمل و نقل، هوا - فضا، نفت و گاز و انرژی اتمی نیز از مهم‌ترین زمینه‌های همکاری دو کشور بیان شده است. در پایان مقاله نیز موانع موجود بر سر راه توسعه روابط دو کشور مورد توجه قرار گرفته است که از جانب ایران شامل تلقی منفی تاریخی نسبت به روسیه و از جانب روسیه شامل برخورد گزینشی ایران با بازار روسیه و البته برخی موانع عملی در هر دو طرف می‌باشد.

در مقاله دوم این کتاب که عنوان آن «نگاهی به تاریخ روابط ایران و روسیه» است، دکتر محمد تقی مختاری به تقسیم روابط دو کشور براساس دوره‌های تاریخی مختلف و بر مبنای سلسله‌های حاکم در دو کشور می‌پردازد. مسائل مهم موجود در تاریخ روابط دو کشور از جمله اتحاد دو کشور علیه عثمانی، قراردادهای گلستان و ترکمانچای، حمایت روس‌ها از محمدعلی شاه و استبداد در ایران، بحران آذربایجان، روابط دو کشور بعد از انقلاب اسلامی و نیز پس از فروپاشی شوروی و بسیاری مسائل دیگر موجود در روابط دو کشور، در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرند. نویسنده در پایان همکاری طولانی مدت دو کشور را به دلایلی چون نزدیکی جغرافیایی، منافع مشترک اقتصادی و سیاسی و نیز نقش روسیه به عنوان شریک راهبردی ایران در قرن بیست و یکم، ناگزیر میداند. در مقاله دیگری از این کتاب، دکتر جاناالله کریمی مطهر، به ارتباطات ادبی ایران و روسیه می‌پردازد. تاثیر ادبیات ایران و شاعران و نویسندگان ایرانی اعم از کلاسیک و معاصر، بر نویسندگان و شاعران روسیه همچون گرتسن و پوشکین و در مقابل ترجمه‌های

متعدد از آثار نویسندگان روس به فارسی، یکی از ابعاد این ارتباط است. به نظر نویسنده، مضامین اخلاقی و مذهبی نویسندگان روس همچون تولستوی، داستایفسکی و چخوف، موجب اقبال زیاد ایرانیان به این آثار و ترجمه‌های متعدد از آنها شده است.

«روابط فرهنگی ایران و روسیه» عنوان مقاله دکتر بهرام امیراحمدیان است که به بررسی روابط دو کشور در دوره تزارها، شوروی و پسا شوروی پرداخته است. از خلال مطالعه این مقاله در می‌یابیم که بخش عمده این روابط در حوزه ادبیات بوده و شامل ترجمه آثار نویسندگان دو کشور می‌باشد. نویسنده همچنین در بررسی روابط فرهنگی دو کشور در دوره جدید، به این نتیجه می‌رسد که «پس از فروپاشی شوروی، بحران جهانی و بحران اقتصادی روسیه سبب شد که این روابط به حد بسیار پائینی نزول کند.» برای رفع این مشکلات، در پایان مقاله، راهکارهایی برای گسترش روابط فرهنگی بین دو کشور پیشنهاد شده است.

نخستین مقاله از نویسندگان روس در کتاب مورد بررسی، نوشته خانم نینا مامدوا است که «مناسبات اقتصادی ایران و روسیه» نام دارد. نکته مهم این مقاله توصیف ایران به عنوان شریکی با پتانسیل بالای اقتصادی برای روسیه است، که از مقایسه حجم درآمد سرانه خالص ملی ایران با روسیه و برخی کشورهای منطقه از جمله قزاقستان و ترکیه حاصل شده است. وی با تاکید بر اینکه «مناسبات دوجانبه با ایران براساس روابط مشارکتی برقرار شده است»، همکاری دو کشور در حوزه‌های انرژی هسته‌ای، حمل و نقل و نفت و گاز را مهم ارزیابی می‌کند و مصداق آنها را نیروگاه بوشهر و کریدور حمل و نقل شمال - جنوب عنوان می‌کند.

در مقاله‌ای دیگر از کتاب روابط ایران و روسیه با عنوان «روابط تجاری ایران و روسیه از صفویه تا امروز»، دکتر بهرام امیراحمدیان ارتباطات تجاری و بازرگانی ایران و روسیه را از زمان حکومت صفوی در ایران و تزارها در روسیه تا امروز، مورد کنکاش قرار داده و در این خصوص، به موضوعاتی همچون راه‌های ارتباطی دو کشور، صادرات و واردات، قراردادهای موجود میان طرفین و سایر موارد توجه کرده است. در انتهای مقاله نیز در جدول‌های جداگانه‌ای حجم مبادلات تجاری ایران و روسیه در سال‌های ۱۳۸۴ - ۱۳۷۴، اقلام عمده صادراتی و وارداتی ایران و روسیه از یکدیگر و برخی موارد دیگر آورده شده است.

برای مطالعه روابط ایران و روسیه از منظر کارشناسان روس، مقاله‌ای از سرگئی باریسویچ درژلوفسکی، عضو هیات علمی دانشگاه روابط بین‌الملل مسکو، در کتاب روابط ایران و روسیه به چاپ رسیده است. این مقاله با عنوان «مثلث آمریکا، روسیه و ایران»، روابط دو کشور ایران و روسیه را با نگاه به نقش آمریکا بویژه در دوره بعد از انقلاب اسلامی، بررسی کرده است. نویسنده مسائلی چون توسعه ناتو به شرق، موضوع افغانستان، تلاش برای ایجاد جهان چند قطبی و مانند آن را برای هر دو کشور مهم میدانند و در کنار آن به ذکر این نکته می‌پردازد که منافع روسیه در حال حاضر در این است که ایران بتواند بحران مناسبات خود با آمریکا را حل کند.

در نگاهی دیگر به روابط دو کشور، پژوهش «عنصر بین‌المللی در روابط ایران و روسیه»، به قلم دکتر سید محمد کاظم سجاد پور، به روابط دو کشور فراتر از روابط دوجانبه نگاه کرده و آن را رابطه‌ای بین‌المللی می‌داند؛ زیرا هیچگاه منحصر به روابط تهران و مسکو نبوده است. بعد از بررسی دلایل این مساله، نویسنده مقاله به این نتیجه می‌رسد که عامل بین‌المللی در روابط دو کشور، به دلیل «ماهیت برگرفته از جغرافیا، تمایلات استراتژیک دو کشور و پیوند ژئوپولیتیک دو کشور با مناسبات قدرت‌های جهانی»، مهم می‌باشد و حضور بازیگر سوم را در این روابط به دنبال دارد.

دو تن از کارشناسان روس یعنی ولادیمیر اورلف و الکساندر وینیکوف، عامل «انرژی هسته‌ای» را در مناسبات ایران و روسیه مورد توجه قرار داده‌اند. به نظر آنها، روسیه به عنوان کشوری که از نیمه دهه ۹۰ عملاً در برنامه هسته‌ای ایران حضور دارد، در سال‌های اخیر نسبت به برنامه هسته‌ای ایران دچار تغییر نگرش شده و تعاملاتی را با آمریکا و اتحادیه اروپا بر سر این موضوع داشته است. سیاست مسکو در آینده در قبال برنامه هسته‌ای ایران توسط نگارندگان مقاله، با عنوان «پنج قدم به جلو» توصیف شده است و در نهایت آنها به این جمع‌بندی می‌رسند که روسیه هم مایل به همکاری دائم با ایران در حوزه انرژی هسته‌ای است و هم مایل به ادامه گفتگوهای نزدیک با آمریکا و کشورهای اروپایی بر سر این موضوع می‌باشد.

خانم دکتر الهه کولایی، عضو هیات علمی دانشگاه تهران و مدیر برنامه اوراسیای مرکزی، در پژوهش خود با عنوان «روابط ایران و روسیه: تداوم یا تغییر»، به بررسی مقوله

روابط ایران و روسیه با توجه به توسعه مستمر آن پرداخته است. وی موضوع دریای خزر و رژیم حقوقی آن، همکاری‌های نظامی - امنیتی و همکاری‌های هسته‌ای را در مناسبات دو کشور تبیین نموده و در پایان همکاری روسیه با ایران را «نمادی از نقش موثر آن کشور [روسیه] در روابط این منطقه می‌داند.

دکتر جهانگیر کرمی، عضو هیات علمی دانشگاه تهران، روابط نظامی ایران و روسیه را مورد توجه قرار داده و در پژوهش خود با عنوان «روابط نظامی ایران و روسیه»، به توصیف و تبیین بعد نظامی روابط دو کشور طی ۱۵ سال اخیر می‌پردازد. نویسنده بعد از مروری بر عوامل شکل دهنده روابط دو کشور، ضرورت‌های امنیتی ایران بعد از جنگ تحمیلی را مورد توجه قرار داده و با ذکر ضرورت بازسازی تجهیزات دفاعی کشور، روسیه را به عنوان مناسب‌ترین گزینه تامین کننده تسلیحات برای ایران مطرح می‌کند. وی سپس مبادلات تسلیحاتی دو کشور را توصیف و در خاتمه اینگونه جمع‌بندی می‌کند که با وجود نگرانی‌های مشترک میان ایران و روسیه، به دلایلی از جمله ماهیت غیر ایدئولوژیک اختلافات روسیه و آمریکا، این روابط هیچگاه وارد مرحله استراتژیک نشده و به عنوان یک «همکاری مهم» تلقی می‌شود.

تحولات افغانستان نیز از جمله مسائلی است که نقش آن در روابط دو کشور ایران و روسیه مورد توجه قرار گرفته است. دکتر نوذر شفیعی در مقاله‌ای با عنوان «روابط ایران و روسیه در پرتو تحولات افغانستان» به بررسی این سوال می‌پردازد که «جهت‌گیری جمهوری اسلامی ایران در افغانستان پس از سال ۱۹۷۹، چه نسبتی با منافع اتحاد جماهیر شوروی و سپس روسیه داشته است.» وی در این مقاله با تقسیم تاریخ معاصر افغانستان به سه مقطع زمانی، هر مقطع را از لحاظ سه سطح تحلیل بین‌المللی، منطقه‌ای و داخلی بررسی کرده و سپس روابط ایران و روسیه را در هر سه مقطع مورد مطالعه قرار داده است. در پایان وی به این نتیجه می‌رسد که در دوره اول تحولات افغانستان، منافع دو کشور ایران و اتحاد شوروی در تضاد با یکدیگر قرار داشت اما در دو دوره بعدی، افغانستان به عاملی استراتژیک در روند مناسبات ایران و روسیه تبدیل شد.

موضوع گفتمان‌ها در روابط ایران و روسیه از دیگر مسائل مطرح شده در مقالات موجود در کتاب روابط ایران و روسیه است. در این راستا مقاله «گفتمان‌کاوی در

روابط ایران و روسیه» نوشته محمود شوری، برخی گزاره‌های محوری، گفتمان‌ها یا خرده گفتمان‌های شکل دهنده روابط ایران و روسیه را مورد کندوکاو قرار می‌دهد. پیشینه گفتمان‌ها در روابط ایران و روسیه مقدمه ورود به مرحله جدید در مطالعه روابط دو کشور است. این مرحله جدید با تغییر در شرایط گفتمانی دو کشور ایجاد می‌شود و ناشی از تغییرات داخلی ایران، تغییر گفتمانهای مسلط جهانی، تغییر در شرایط روسیه و تغییر در عرصه‌های دو جانبه است. وی در این مقاله پرسشهای موجود در دو کشور راجع به ابعاد همکاریهای دو جانبه را بررسی کرده و البته به «مسئله ایران در سیاست خارجی جدید روسیه» در چارچوب گفتمانهای موجود در روسیه نگاهی ویژه داشته است.

مقاله «جایگاه جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی روسیه» که علی باقر نعمتی زرگران نویسنده آن است، سعی دارد تصویری از جایگاه ایران در سیاست خارجی روسیه ارائه کند. وی برخی دوگانگی‌ها در رفتار روسیه نسبت به ایران را مثال زده و سپس بحثی کلی درباره سیاست خارجی روسیه و اولویت این کشور بعد از فروپاشی شوروی را بیان میکند. بعد از این بحث کلی وی جایگاه ایران را در سیاست خارجی فدراسیون روسیه از حیث تعاملات اقتصادی خارجی، ارتباطات فرهنگی و روابط سیاسی - امنیتی در ابعاد منطقی‌های و بین‌المللی، بررسی میکند و در پایان به موانع گسترش مناسبات ایران و روسیه می‌پردازد. وی در پایان به این نتیجه میرسد که جایگاه واقعی ایران در سیاست خارجی روسیه شفاف و روشن نیست، ولی با توجه به قرار داشتن کشورهای CIS در اولویت اول سیاست خارجی روسیه، ایران نیز به دلیل همسایگی با این کشورها جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی روسیه پیدا میکند که البته لزوم تنظیم روابط دو کشور برای ارتقای جایگاه ایران در سیاست خارجی روسیه ضروری است.

مهدی صفری نیز در مقاله خود با عنوان «روابط جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه»، بعد از بیان مختصری از روابط دو کشور پس از فروپاشی شوروی و بهبود آن با گذشت زمان، ابعاد مختلف همکاریهای سیاسی، اقتصادی، نظامی و آموزشی دو کشور را مورد توجه قرار داده و با بیان اینکه «همکاریهای دفاعی ایران و روسیه از جمله حساسترین موضوعات مورد همکاری دو کشور است»، معتقد است که «همکاریهای اقتصادی دو کشور همپای همکاریهای سیاسی گسترش نیافته است».

«همکاریهای منطقه‌ای در روابط ایران و روسیه» عنوان پژوهش خانم راحله حدادی است که یکی از مقالات کتاب «روابط ایران و روسیه» را تشکیل می‌دهد. نویسنده در این مقاله به نقش مناطق آسیای مرکزی، قفقاز و حوزه خزر در روابط ایران و روسیه پرداخته و وجود منافع و رقابتهای موجود میان دو کشور را در این مناطق، شکل دهنده تعامل دو کشور دانسته است. نگارنده مقاله همچنین استقلال سیاست خارجی هر دو کشور و نیز اهمیت امنیت داخلی و منطقه‌ای برای ایران و روسیه را از نکات مهم در تنظیم روابط دوجانبه دانسته است.

آخرین مقاله کتاب روابط ایران و روسیه «آسیب شناسی روابط ایران و روسیه» نام دارد و دکتر داوود کیانی در آن به دنبال پاسخ به این سوال است که سیاست خارجی ایران و روسیه در برابر یکدیگر تابع کدام جهتگیری میباشد؟ وی پس از اشاره به دکتترین سیاست خارجی پوتین و جایگاه ایران در این دکتترین به مثابه بازاری برای کالاهای روسی و رقیبی در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، به منزلت روسیه در سیاست خارجی ایران نیز اشاره می‌کند و آن را ناشی از «نوعی اضطراب امنیتی» میدانند. وی سپس با بررسی جایگاه اقتصادی روسیه برای ایران به این نتیجه می‌رسد که دو کشور اهداف ملی نامتجانسی در قبال یکدیگر دارند و «در حالیکه جهت گیری سیاست خارجی روسیه در قبال ایران ماهیتی اقتصادی دارد، سیاست ایران در برابر روسیه تابع نگرش امنیتی می‌باشد».

به این ترتیب کتاب روابط ایران و روسیه با مجموعه‌ای از مقالات پژوهشی پیرامون روابط این دو کشور، که جدیدترین آمارها از مناسبات سیاسی و اقتصادی دو کشور را نیز در خود دارد، منبع مناسبی را در اختیار پژوهشگران این عرصه قرار می‌دهد.

